

تأملی درباره‌ی رشد

و تقویت خلاقیت زبانی

کودکان پیش دبستانی

فریده عصاره

ای زبان هم گنج بی پایان تویی...

اشاره

در دو شماره‌ی پیشین مجله، پیرامون هدف شماره‌ی ۹ برنامه‌ی درسی پیش دبستان بحث کردیم. این هدف به مقوله‌ی رشد، یا تقویت و توسعه‌ی زبان آموزی کودکان فارسی زبان کشورمان با توجه به دو حوزه‌ی اصلی زبان، یعنی گوش دادن و گفت‌وگو اختصاص دارند. هم‌چنین به هدف‌های این دو حوزه در برنامه‌ی درسی فوق اشاره کردیم و هر کدام را شرح و بسط دادیم. علاوه بر آن، راهکارهای تقویت و توسعه‌ی هر هدف برای استفاده‌ی مربیان محترم کودکان پیش دبستانی ارائه شد. در این شماره به چگونگی رشد و تقویت خلاقیت زبانی کودکان می‌پردازیم. از همکاران محترم تقاضا می‌کنیم، ما را از نظرها و پیشنهادهای خود درباره‌ی این سه مقاله بهره‌مند سازند. لطفاً پیشنهادهای خود را به نشانی پستی یا الکترونیکی مجله ارسال فرمایید.

در متون گوناگون خوانده‌ایم، انسان در میان مخلوقات دیگر خداوند، منحصر به فرد، سرآمد و ممتاز است و اشرف آنان محسوب می‌شود. زیرا پروردگار روحش را در او جاری ساخته تا انسان را جانشین خود روی زمین سازد. این انسان، نه تنها نسبت به انواع دیگر، بلکه بین هم‌نوعان خود نیز بی‌همتا و منحصر به فرد است. به عبارت دیگر، هیچ کس نسخه‌ی دیگری نیست و هر انسانی بدیع و جدید است. خداوند، گرایش انسان به خلاقیت و ابداع را همانند امور فطری دیگر، در فطرت و نهاد وی به ودیعه گذاشته است.^۱ به بیان دیگر، خداوند قطره‌ای از اقیانوس بی‌انتهای آفرینندگی‌اش را به عزیز کرده‌ی خود عطا کرده است. به همین سبب، او برای ارضا و محقق کردن این حقیقت وجودی خود، به نوآوری، نواندیشی و نوجویی تمایل دارد.

زمانی که کودک با چند تکه کاغذ، یک کاردستی درست می‌کند که هم برای خودش طرحی نو است و هم با کار هم‌سالانش تفاوت دارد، به وجد می‌آید. یا وقتی خطوطی را روی کاغذ با یکدیگر ترکیب می‌کند و نقشی را می‌آفریند که تبلوری از افکار، احساس‌ها و آرمان‌های اوست، سرور به وی دست می‌دهد. هم‌چنین، قصه‌ای را که مربی و یا دیگری برایش تعریف کرده است، با میل و علاقه و نیازهای درونی خود بازآفرینی می‌کند، یا به گونه‌ای که خودش دوست دارد آن را به اتمام می‌رساند، یا آن را به همراه دوستان خود به نمایش می‌گذارد، یا فضا و صحنه را برای اجرای نمایش آماده می‌کند و مکالمه‌هایی را نیز به‌طور بداهه برای اجرای نمایش خلق می‌کند، احساس هویت و موجودیت می‌کند. در خردسالی نیز، در ارتباط با اطرافیان خود، هنگامی که منظور آن‌ها را می‌فهمد، و یا جمله‌های معنی‌داری را بیان می‌کند که با رضایت و بازخورد مناسب آن‌ها مواجه می‌شود، بسیار خرسند می‌شود. زیرا چه در حوزه‌ی درک و چه در حوزه‌ی تولید زبان، رویدادی نو و جدید نسبت به گذشته‌اش در وی به وقوع پیوسته است.

توانایی زبان هم به‌نظر بسیاری از متفکران و صاحب‌نظران فطری است و هیچ‌کدام از نظام‌های ارتباطی حیوانات همانند زبان انسانی نیست و ویژگی‌های آن را ندارد. بزرگ‌ترین ویژگی زبان انسان که در فطرت هر کسی نهفته است، خلاق بودن آن است؛ خلاقیتی که نامحدود است. به زعم **چامسکی**^۲، زبان‌شناس خلاق و انقلاب‌گر، بشر به‌طور فطری قادر است گفتارهای بدیعی را که تاکنون نشنیده و در محدوده‌های تجربیات وی تازگی دارند، درک کند و جمله‌های تازه‌ای را که تاکنون به زبان نیاورده است، بیان کند. چنان‌چه این توانایی در انسان وجود نداشت، بشر باید جمله‌های فراوانی را در مغز خود انبار می‌کرد تا در فرصت‌های مناسب از آن‌ها استفاده کند.^۳

از آن‌جا که رویکرد برنامه‌ی درسی پیش‌دبستان شکوفایی فطرت است، لازم است به این امر فطری یعنی زبان‌گشایی کودکان و خلاق‌تر شدن آن توجه شود.

انسان برای فهم و تولید گفتار، کلمات را با یکدیگر ردیف نمی‌کند، بلکه در ذهن خود مجموعه‌ای از قواعد را دارد که به کمک آن‌ها قادر است، جمله‌های درست زبان را بر زبان آورد.

کودکان ظرف مدت کوتاهی با اطلاعات محدود خود این قواعد را از جامعه‌ی زبانی کشف و استخراج می‌کنند. کودکان خردسال در روند زبان‌آموزی خود، واژه‌هایی را به کار می‌برند که گاه سبب خنده‌ی بزرگسالان می‌شوند. مثلاً ممکن است مغازه‌ی قصابی را «گوشتوایی» خطاب کنند. یعنی با توجه به مشابهت کارکرد نانوائی و قصابی، با استفاده از واژه‌ی «نانوائی» که قبلاً شنیده‌اند، همان پسوند را به واژه‌ی گوشت اضافه کنند. به عبارت دیگر، قاعده‌ای

را که قبلاً کشف کرده‌اند، تعمیم دهند.

برای شکوفا ساختن این توانایی خدادادی و رشد و توسعه‌ی خلاقیت زبانی کودکان، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شوند:

الف) احترام به هویت فردی^۴

همان‌طور که در آغاز مقاله ذکر شد، انسان منحصر به فرد است. یعنی دانش، تجربه، دستور زبان و ساختمان زبانی ذهن او، فردی و مخصوص به خودش است. به همین دلیل، الگوی تفکر و نحوه‌ی بروز تفکرات او با دیگران متفاوت است. وقتی درباره‌ی موضوعی حرف می‌زند، جمله‌هایش با دیگران فرق می‌کند. در واقع، این هویت فردی او، خلاقیت اوست. هر فردی نظر، احساس، تمایل و علاقه‌های خاص خود را دارد.

هنگامی که کودک خود را در فضایی آزاد حس می‌کند و نظر و احساسش را بدون هیچ‌واهمه‌ای بیان می‌کند و آسوده‌خاطر است که ملامت نمی‌شود، این نوع ابراز، آینه‌ای برای نمایاندن کودک به خودش است. این امر نه تنها کودک را به نوعی خودشناسی می‌رساند که مورد توجه دین مبین اسلام نیز هست، بلکه فرصت‌هایی را برای ابراز وجود کودک فراهم می‌آورد؛ ابراز وجودی که علاوه بر تقویت خودباوری و اعتماد به نفس، به خلاق‌تر شدن و فصاحت زبان او نیز کمک می‌کند. بنابراین:

۱. درباره‌ی سؤال‌های طرح شده در کلاس، به کودکان اجازه دهید تا پاسخ‌های متفاوت ولو اشتباه، خود را بیان کنند. بکوشید پاسخ‌های آن‌ها را در قالبی منطقی بریزید و پاسخ صحیح را بیان کنید. علنی کردن خطاهای کودکان، موجبات خاموشی آن‌ها را فراهم می‌کند. این امر مانعی جدی برای شکوفاسازی خلاقیت زبانی آنان به‌شمار می‌رود.

۲. سعی کنید سؤال‌هایی در کلاس مطرح کنید که کودکان از جوانب گوناگون به آن‌ها بنگرند و به پاسخ‌های متعدد نیاز داشته باشند؛ مانند: «چه کنیم تا کلاسمان زیباتر شود؟»

ب) پرورش تفکر

زبان با تفکر عجین است. بهره‌گیری از زبان، چه در قالب درک (گوش دادن و خواندن) باشد و چه در قالب تولید (سخن گفتن و نوشتن)، بدون تفکر امکان‌پذیر نیست. در صورت درک، افکار دیگران به ذهن سپرده می‌شود و در صورت تولید، افکار فرد بیان می‌شود. برای رشد و توسعه‌ی تفکر لازم است کودک علاوه بر این که از طریق حواس در معرض جمع‌آوری داده‌ها از محیط قرار می‌گیرد، مدام در تعامل با دیگران باشد. به حرف‌های آن‌ها گوش دهد و داده‌های زبانی را از آن‌ها دریافت کند و نیز خود افکارش را در قالب سخن گفتن بیان کند.

در اولین شماره‌ی مقاله گفته شد، از جمله خرده‌مهارت‌های هدف‌های گوش دادن این است که توجه، دقت و تمرکز روی سخنان دیگران را به کودکان بیاموزیم و یا هنگام گفت‌وگو درباره‌ی موضوعی خاص هدایتشان کنیم تا بحث‌های خود را فقط درباره‌ی همان موضوع ادامه دهند.

کودکان را تشویق کنید تا هنگام مشاهده‌ی محیط اطراف، پدیده‌ها را از زاویه‌ی دید خود بررسی کنند. تشویق کودکان به این که به گونه‌ی دیگری ببینند و طور دیگری بیندیشند، سبب رشد فکری و خلاقیت زبانی آن‌ها خواهد شد. کودکان را به جست‌وجو و کاوش وادارید. مثلاً آن‌ها را تشویق کنید، ارتباط بین دو چیز را پیدا کنند یا تفاوت و شباهت بین چیزها را تشخیص دهند؛ از جمله:

- تفاوت و شباهت بین پاسخ‌های هم کلاسان.
- تفاوت و شباهت بین قیافه‌های یکدیگر.

پ) توجه به تخیل کودکان

معمولا کودکان نسبت به بزرگ‌ترها قوه‌ی تخیل قوی‌تری دارند، زیرا ذهنشان هنوز قالب منطقی پیدا نکرده است. گوش دادن به داستان‌های خیالی، راه تخیل را به ذهن آنان بازمی‌کند. باید به کودکان فرصت داد به آموخته‌های خود بیندیشند، به آن‌ها شاخ و برگ دهند و کم و زیادشان کنند. همچنین، ایده‌ها و محتویات ذهن خود را ترکیب کنند. از آن‌ها بخواهید ذهن خود را رها و درباره‌ی موضوع‌های گوناگون خیال‌پردازی کنند؛ مانند:

- اگر بال داشتم...
- اگر دست‌هایم خیلی خیلی دراز بودند...
- اگر ما به جای دو گوش، چهار گوش داشتیم...
- اگر خلبان هواپیما بودم...

ت) توجه به هنر و ادبیات

نقاشی، شعر، کاردستی، داستان و نمایش اخلاق، محمل‌های ارزشمندی برای رشد و توسعه‌ی فکری، زبان‌گشایی و آفرینندگی در زبان هستند. خلاقیت زبانی، نیازمند تفکر و تفکر هم به اطلاعات و داده‌های زبانی و غیرزبانی نیاز دارد. به‌ویژه داستان، تجربه‌های مفیدی را در اختیار کودکان قرار می‌دهد. کودک با گوش دادن به داستان، با الگوی زندگی‌های گوناگون آشنا می‌شود، شادی، غم و زیبایی را تجربه می‌کند، با رمز و راز و شگفتی‌های آفرینش آشنا می‌شود، با شخصیت‌های داستان همانندسازی می‌کند و رویدادهایی را که برای آن‌ها به وقوع پیوسته، خود تجربه می‌کند.

در این زمینه:

- از کودکان بخواهید در زنگ قصه‌گویی، درباره‌ی داستان‌ها خیال‌پردازی کنند.
- درباره‌ی دلیل رفتار شخصیت‌ها توضیح دهند.
- قصه‌های نیمه‌کاره را به گونه‌ای که دوست دارند، به پایان برسانند.
- قصه‌ها را به گونه‌ای متفاوت از زاویه‌ی دید نویسنده دوباره‌سازی کنند و گاه طرحی نو برای داستان‌ها بریزند.
- بعد از خواندن داستان، کودکان را در معرض سؤال‌هایی قرار دهید.
- از آن‌ها بخواهید، درباره‌ی داستان، نقاشی‌های غیرمعمول ترسیم کنند.
- نقاشی‌هایشان را باهم عوض کنند و به آن‌ها مواردی را بیفزایند و درباره‌ی دلیل کار خود صحبت کنند.
- صحنه‌ای از داستان را ترسیم کنند.
- یکی از راه‌های بیان خود و پرورش خلاقیت زبانی، نوشته‌های ابداعی است. از کودکان بخواهید با مداد و یا خودکار روی کاغذ، افکار خود را از راست به چپ بنویسند. منظور از نوشتن، خطوطی است که خود روی کاغذ ترسیم می‌کنند. سپس از آن‌ها بخواهید خطوطی را که ترسیم کرده‌اند، بخوانند.

زیرنویس

۱. مطهری، مرتضی. فطرت، انتشارات صدرا.
۲. اچون، جین. روان‌شناسی زبان.
۳. قطعاً در کلاس شاهد بوده‌اید که وقتی کودکان درباره‌ی یک موضوع حرف می‌زنند یا جمله‌هایی را بیان می‌کنند، جمله‌های آنان با یکدیگر متفاوت است. این دلیلی برای اثبات خلاق بودن فطری زبان است. لازم است این امر رشد و پرورش بیش‌تری یابد.
۴. در بازدیدهای استانی مشاهده از کلاس‌های پیش‌دستانی در مناطق گوناگون، در بسیاری از کلاس‌ها با این امر مواجه می‌شویم که هنگام ورود، کودکان سرود یکسانی را در بیش‌تر مناطق آن‌جا برای خوشامدگویی بیان می‌کنند. یا در مقابل سؤال‌هایی که از کودکان می‌شود، پاسخ اولین نفر پاسخ‌دهنده را تکرار می‌کنند. این متحدالشکلی و یکسانی، مانعی برای بروز خلاقیت‌های زبانی و قفلی بر دروازه‌ی تفکر کودکان است.